

HANA LIBROVÁ

KRAJINA V SOCIÁLNÍ PERCEPCI DĚTÍ

V sociologických pracích z oblasti životního způsobu, sociologie města, volného času, ve studiích o migracích obyvatelstva setkáváme se stále častěji s jedním dynamickým jevem, jehož význam rok od roku vzrůstá. Je to sociální potřeba kontaktu s přírodou, v užším slova smyslu potřeba pobytu ve volné krajině u velké části obyvatelstva.

Ríkáme-li sociální potřeba, chceme přitom zdůraznit existenci zmíněného jevu nejen v oblasti psychologické či psychohygienické, ale skutečně ve sféře společenského vědomí. Lidé potřebu přírody reflektují, zdůvodňují jí nákup chat, chalup a automobilů, víkendové cesty. Dá se dokonce říci, že pobyt v přírodě, zejména v podobě tzv. vázané rekreace, se stal módou. S touto skutečností kontrastuje na druhé straně úbytek kvalitní krajiny (který ovšem zmíněnou potřebu obyvatelstva zpětně akceleruje), způsobený nezbytnými, jindy ne dost uváženými zásahy civilizace do biosféry.

Na základě našich dřívějších výzkumů můžeme říci, že sociální potřeba krajiny a zároveň význam krajiny jako společenské hodnoty roste v důsledku změn ve vzdělanostní struktuře a charakteru práce, v důsledku urbanizace obyvatelstva, pod vlivem výchovy a především právě v důsledku reálného úbytku a z něho plynoucího nedostatku krajiny.

Skutečnost, že v dosavadních výzkumech hodnotové orientace společnosti příroda jako položka nefiguruje, je podle našeho názoru dána setrvačností, s níž je sada hodnot mechanicky či pro komparabilnost přejímána od autora k autorovi. Domníváme se, že by bylo žádoucí k této nově vystupující hodnotě ve výzkumech přihlídnout.

Naše práce, jejíž dílčí výsledky předkládáme, je věnována sociální percepci krajiny. Pojmu percepce zde není užito v původním psychofyzio-
logickém smyslu,¹ nemáme na mysli smyslové vnímání. Sociální percepce představuje fenomén podstatně širší. Pod pojmem sociální percepce rozumíme vnímání závislé na sociální zkušenosti, socializaci, na sociálních faktorech vůbec. Člověk je ve svém vnímání dalekosáhle ovlivněn nejen

¹ Michal, I.: *Není smilování pro strom v poli?* Vesmír, 1976, č. 10, s. 291.

svou vlastní zkušeností, ale též zkušeností celé společnosti. Percepce se pak vlastně uskutečňuje v pojmech a vzorcích daných sociálně.

Pro případ naší práce můžeme tedy říci, že způsob percepce krajiny, vnímavost vůči jejím prvkům, vypovídá nepřímě i o obecnějších sociálních jevech, tj. právě o místě přírody a krajiny v takových složkách společenského vědomí, jako je hodnotový systém společnosti a systém jejích potřeb.

V našem poznávání však narážíme na jednu zásadní metodologickou komplikaci: percepci můžeme poznat jenom z jejích druhotných projevů, např. z verbálního či jiného vyjádření. Otázkou zůstává, do jaké míry taková vyjádření odrážejí percepci věrně. Budeme se jí zabývat později.

Z hlediska úvah o osudech přírodního prostředí v budoucnu a z hlediska skutečnosti, že ekologické problémy budou s časem nabývat na naléhavosti, je na místě věnovat se v první řadě stavu a vývoji vztahu k přírodě a ke krajině u nejmladších skupin obyvatelstva, u dětí.

Někteří autoři hovoří v souvislosti s řešením problémů v oblasti životního prostředí o významu vytvoření ekologického citění a myšlení lidí.² Je to jistý způsob „zpětnovazebného myšlení, které zcela přirozeně a důsledně bere v úvahu nejen sledovaný cíl, ale i vzájemné souvislosti... a to nejen z hlediska současnosti, ale i z hlediska perspektiv“.³ Takové změny ve vědomí lidí vyžadují ovšem intenzivní, dlouhodobé a soustavné výchovné a vzdělávací působení. Je pochopitelné, že pedagogové myslí v úvahách o takovém výchovném ovlivňování v první řadě na děti.

Také vezmeme-li v úvahu význam podvědomé složky vztahu člověka ke krajině, je nutno připustit, že vedle fylogenetické stránky tohoto vztahu hraje zde významnou roli období dětství. Zde můžeme myslet na funkci tzv. vtisku i na celkový emocionální vývoj dítěte.

VÝCHOVA K PÉČI O ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ

Výzkumem systému výchovy k péči o životní prostředí je pověřen Výzkumný ústav pedagogický v Praze. Jeho pracovníci vypracovali řadu obecných studií i docela konkrétních metodických pokynů pro realizaci výchovy k ochraně a tvorbě životního prostředí především na školách.⁴ Autoři v nich dávají návody, jak lze děti a mládež v tomto směru vychovávat na jednotlivých stupních škol a v jednotlivých předmětech.

Nezodpovězenou otázkou zatím zůstává, jaký je efekt této záslužné výzkumné práce ve školní každodenní praxi. Tím, že výchova k ochraně prostředí nebyla institucionalizována jako samostatný předmět (ačkoli se o tom uvažovalo), zůstává většinou na iniciativě učitelů jednotlivých před-

² Šilin, K. I.: *Ekologičeskaja kultura. O putach vychoda iz ekologičeskogo krizisa. Idějno-těoretičeskije problemy naučno-těchničeskogo progressa*. Matěrialy Vsesojuznoj naučnoj konferencii AN SSSR, Uralskij naučnyj centr 1978, s. 223—227. Cit. podle *Sociologie města a bydlení* (informační zprávy Výzkumného ústavu výstavby a architektury). Praha 1980, s. 19—23.

³ Kvasničková, D.: *Systém výchovy k péči o životní prostředí*. In: *Člověk a biosféra — mezioborový problém*. Čs. národní komitét pro mezivládní program UNESCO Člověk a biosféra, Praha, květen 1981, s. X/2.

⁴ *Výchova k péči o životní prostředí*. Metodické pokyny. Rada pro životní prostředí při vládě ČSR, Praha 1975, s. 227.

mětů, jak budou do vyučování výchovu k ekologickému citění a myšlení zavádět. Některá naše pozorování na školách nás vedou v tomto ohledu k jistě skepsi.

Je třeba se na tomto místě zmínit o mimoškolní ekologické výchově. Má značnou popularitu a odhadujeme, že i silný účinek. Máme na mysli pořady televize a rozhlasu, dětské časopisy a knihy, filmy. Příznivě se rozvíjí mimoškolní činnost Pionýrské organizace Socialistického svazu mládeže. V rámci zájmové činnosti dětí pracují na školách přírodovědné oddíly PO, zaměřené na ochranu přírody, kroužky ochrany přírody jsou i v pionýrských domech. Mezi starší mládeží je známá a oblíbená rubrika Brontosaurus v Mladém světě, úspěšné jsou např. letní pracovní prázdninová soustředění Brontosaurus a další podobné akce. Oblíbená je odborná soutěž pro děti „Zlatý list“. Našli bychom jistě celou řadu dalších příkladů, z nichž by vyplynula intenzita i šíře působení na mládež.

O skutečném stavu a vývoji postojů dětí k přírodě a krajině víme však málo. Výzkum, který na toto téma provedl Výzkumný ústav pedagogický,⁵ založený na standardizovaném dotazníku, se věnoval výlučně verbalizovaným postojům. Zkoumal např. konkrétní vědomosti respondentů (vysvětlení pojmů „fotosyntéza“, „genetická mutace“ apod.). Jakkoli přinesl některé cenné poznatky, je přece jenom limitován už technikou svého provedení, dovolující postihnout pouze postoje uvědomělé, navíc ve standardizované podobě. Domníváme se, že vztah člověka — zvláště dětí — k přírodě a ke krajině má některé podstatné dimenze, jež mohou při tomto metodologickém uchopení výzkumníkovi uniknout.

Dále prezentovaný výzkum se pokouší provést sondu právě do této méně zkoumané oblasti vztahu dětí ke krajině.

KRAJINA VE VÝTVARNÝCH A SLOVESNÝCH PROJEVECH DĚTÍ

Jako empirického materiálu pro hodnocení vztahu dnešních dětí ke krajině jsme použili výtvarných a krátkých slohových prací dětí. Analýza kreseb se používá v sociologii spíše výjimečně. Cenným zdrojem informací může být tento typ dokumentů především pracujeme-li právě se souborem dětí. Vycházíme přitom z předpokladu, že děti se často vyjadřují lépe výtvarně než verbálně.

Techniku sběru informací jsme převzali od L. Žižkové.⁶ Při jejím použití jsme si však uvědomili, že děti kreslí především to, co kreslířsky zvládly, resp. co si kreslířsky oblíbily. Objekty, které nacházíme na dětských kresbách, nesmíme brát pro náš rozbor „za bernou minci“, mohou být do značné míry odrazem kreslířských dovedností. Vzhledem k tomuto omezení analýzy kreseb a vzhledem k věku dětí našeho souboru (11–13

⁵ Kvasničková, D.: *Systém výchovy k péči o životní prostředí*. In: *Člověk a biosféra — mezioborový problém*. Čs. národní komitét pro mezivládní program UNESCO Člověk a biosféra, Praha, květen 1981, s. X/5, 6.

⁶ Žižková, L.: *Jak bych chtěl bydlet*. Informační publikace Rady pro životní prostředí při vládě ČSR, Praha 1979, s. 44. Autorka se v práci zabývala postoji dětí k obytnému prostředí.

let) jsme jako doplňkovou metodu zvolili též rozbor slohových, tj. verbálních projevů dětí.

Úkolem dětí bylo nakreslit a slovně popsat krajinu, v jaké by chtěli žít, a vyplnit stručný dotazník (18 zcela krátkých otázek). Celkem bylo shromážděno 269 kreseb a stejný počet slohových prací, z toho od 150 dětí z různých čtvrtí Brna a 119 od dětí z venkova.⁷

Lokalitu, v nichž byl výzkum prováděn, byly záměrně vybírány tak, aby představovaly brněnské obvody různé kvality životního prostředí (z hlediska zástavby, množství exhalací, blízkosti rekreačních příležitostí v bezprostředním okolí, vzdálenosti od rekreačního zázemí města) a dále vesnické obce, ležící v různých krajinných typech. Sběr materiálu byl proveden tzv. anketou v místě v 6. až 8. třídách základních škol v roce 1980.

Jak se v průběhu analýzy ukázalo, odpovědi městských dětí nebyly výrazněji ovlivněny místem jejich bydliště (čtvrtí). Uvádíme zde tedy charakteristiky krajinných typů, z nichž pocházely naše soubory venkovských dětí:

Kameničky: severní část Českomoravské vrchoviny, mírně zvlněná náhorní rovina, v minulosti pověstná krajinným půvabem, založeným na existenci rozsáhlých lučních porostů. Okolí Kameniček bylo známé tradiční místo insprace četných malířů-krajinářů (nejznámější z nich je Antonín Slavíček). V posledních letech byly však louky z velké části zorány, což kvalitu krajiny značně poškodilo.

Kameničky se krajinným charakterem svého okolí přibližují Sněžnému. Do výzkumného souboru jsme je přesto zařadili. Jedná se totiž o obec, v jejímž katastru probíhá dlouhodobý ekologický výzkum Botanického ústavu ČSAV, zaměřený na význam lučních porostů pro krajinu. Jako jeho součást se konal v obci také sociologický výzkum postojů dospělého obyvatelstva ke krajině.⁸

Prušánky: nížinná, sekundárně utilitárně proměněná krajina jižní Moravy s bohatým moderním zemědělstvím. Obec leží uprostřed rozsáhlých lánů polí. Krajina je poměrně řádná, s minimem rozptýlené zeleně a ploch, které by umožňovaly rekreační pohyb obyvatel. Optickým zpeřtřením krajiny jsou vinice.

Sněžné: nejvyšší kopcovitá část Českomoravské vrchoviny relativně vysoké ekologické a rekreační hodnoty, v chráněné oblasti Žďárské vrchy. Pro Vysočinu charakteristické partie luk s rozptýlenou zelení byly v poslední době z větší části likvidovány (odvodněny a převedeny do fondu orné půdy). Středisko letní i zimní rekreace.

Struháreň: typická podhorská krajina na svazích Kysucké vrchoviny v ochranném pásmu chráněné krajinné oblasti Malá Fatra vysoké ekologické a estetické hodnoty s minimálním počtem zásahů civilizace a moderního zemědělství. Děti chodí do školy z okolních kopaničářských samot a malých obcí. Středisková obec Terchová.

Jedním ze základních zjištění kvalitativní analýzy je, že — eliminuje-li od výše zmíněných vlivů kreslířských dovedností ve výtvarných projevech — pojetí krajiny a jemu odpovídající volba krajinných prvků jsou silně závislé na kulturní symbolice. Krajina v pojetí dětí především znamená les, slunce, hříbky, potok, květiny. Tento kulturní vzor je, jak dále uvi-

⁷ Kresby v terénu shromáždila v rámci své diplomové práce L. Kozáková. Pokusila se též o elementární kvantitativní analýzu obsahu dětských projevů. Kozáková, L.: *Vztah ke krajině ve výtvarných a slovesných projevech dětí městských a venkovských*. Dipl. práce FF UJEP, Brno 1981.

⁸ Librova, H.: *Relationships of the Local Population to the Landscape in the Area of Kameničky*. In: Progress Report on MAB Project No 91: Function of Grasslands in Spring Region — Kameničky Project. Brno 1979, s. 255—269.

díme, silně rezistentní například vzhledem ke kvalitě a typu krajiny, v níž dítě skutečně žije.

Kulturní dannost vztahu ke krajině je zvláště nápadná ve slovních spojeních. V našich materiálech nacházíme nápadně často konstatní slovní spojení, známá z literatury i ústního vyjadřování dospělých, např. obraty „běhat po louce“, ptáci zpívají svou píseň“, „panenská příroda“, „čerství vzduch“. V pracích dětí čteme výroky typu: „každou volnou chvíli věnuji procházkám v přírodě“, klišé „zajímám se o všechno, co mne v přírodě obklopuje“, „rád poslouchám zpěv ptáků“. Pravděpodobná nepůvodnost, zprostředkovanost těchto slovních spojení ukazují mj. také na problémy v použití kvantitativní obsahové analýzy pro hodnocení dětských kreseb a slohových projevů.

Jednotlivá slova, resp. i obraty jsou v pracích dětí dány především sociální rétorikou a v neposlední řadě představou dětí o očekáváních ze strany osoby či instituce, jež jim práci zadávají, a z ní plynoucí konformita v „tvorbě“. Projevy dětí jsou tak do značné míry odrazem sociální představy o kvalitní krajině. Chceme-li v analýze najít specifikum dětského přístupu, musíme stále sledovat pokud možno celé postoje dětí, vyplývající z širších a hlubších kontextů písemného či výtvarného projevu (např. souvislosti s postoji k bydlení ve městě či na venkově apod.).

Nejnápadnějším rysem vztahu dětí ke krajině a přírodě vůbec je zaujetí přírodou, vědomí kladné a ohrožené hodnoty, již příroda a krajina představuje. Podle obsahu slovních i výtvarných projevů lze usuzovat na výsledek mnohaleté propagandy a osvěty, zaměřené na dětské vnímatele (četné knihy, obsah dětských časopisů, filmů, televizních pořadů, problematika zasahuje i do Večerníčků apod.).

Příklon dětí k přírodě jako pozitivnímu fenomenu je intenzivní a všeobecný. Jedná se o postoj do té míry přítomný u všech dětí, že např. nenacházíme vliv pohlaví dítěte či profesní příslušnosti rodičů – faktorů, které jinak v hodnotových orientacích mládeže hrají roli.⁹

V četných případech je vztah ke krajině provázen odporem nebo aspoň výhradami k technice, civilizaci. Nejedná se zde o důsledek působení nějaké anticivilizační ideologie (jako byl např. woodcraft nebo i skauting), ta není v současném pojetí ochrany přírody vlastně obsažena. Jedná se o výsledek individuálního pozorování okolního světa a úvahy, co je příčinou poškozování přírody, či o názor přejatý v blízkém okolí.

Přímo je možno říci, že děti na slovní podnět „příroda“ či „krajina“ nereagují – formálně vzato – pozitivně zdůrazněním jejích kladů. Reagují často tak, že mluví přímo o jejím ohrožení. Řekne-li se dítěti slovo „příroda“, chápe je asociacním skokem, jako „ohrožená příroda“, popřípadě přímo se mu vybaví negativní civilizační faktory jejího ohrožení.

Mnoho dětí tak vidí továrny, automobily a další symboly civilizace s jistou negativní zaujatostí jako něco nežádoucího, něco, co do krajiny nepatří.¹⁰ Citujeme např. třináctiletou dívku z Brna, rodiče dělníci, vyučení. Ke své kresbě „krajiny, v níž by chtěla žít“, připsala: „Do téhle

⁹ Viz např. Prádková, S.: *Mění se hodnotová orientace naší mládeže?* In: *Sociálně-
listický způsob života jako sociální realita* (pracovní texty sympozia). Katedra M-L
sociologie filozofické fakulty UJEP, Brno 1982, s. 175.

krajiny by nikdy neměly najít cestu bagry a buldozery, vždyť i naše děti budou hledat útočiště v klidné krajině.“ Nebo třináctiletý chlapec z Brna, rodiče vyučení: „Do přírody by neměla zasahovat civilizace.“

Ačkoliv postrádáme přímé důkazy z časových řad informací, odhadujeme, že posun mínění dětí v čase vzhledem k přírodě a k civilizaci je zásadního významu i rozsahu. Můžeme dedukovat, že podobná výzkumná akce je před dvaceti, třiceti lety přinesla podstatně odlišné výsledky.

Na druhé straně se podle našeho šetření zdá, že tato mimořádně silná přírodní orientace zůstává u dětí především v oblasti citové a v oblasti vědomostí je povrchní.¹¹ U třináctiletých dětí by se daly při dobré práci školy na tomto poli předpokládat už i konkrétní a hlubší vědomosti z oblasti ekologie, či aspoň ekologicky orientované biologie nebo zeměpisu a dalších předmětů. V celém souboru prací jsme našli jenom jediný věcný, biologický postřeh — zmínku o úbytku motýlů. Znalosti dětí se projeví jenom jako docela okrajové a povrchní, tak jak byly patrně přejaty z nenáročné propagandy masmédií.

Tak se stávají v očích dětí ekologickým nepřítelem číslo jedna nezodpovědní turisté, kteří odhazují v lese plechovky a papíry, kopou do hub, lámou větve. Často nacházíme také kritiku mytí aut u potoků a řek. Jako škodlivé činitele děti často vidí už zmíněné továrny. Představu o složitosti a mnohonásobné podmíněnosti faktorů, jež ohrožují prostředí, nemají děti tohoto věku ani v nejmenším. Např. o zemědělském znečištění jsme našli v celém souboru ani jedinou zmínku.

Zjednodušený pohled na svět je ovšem dětskému věku vlastní. Přesto však způsob a směr, jímž se tyto zjednodušené představy ubírají, upozorňují na zřejmé nedostatky ve školní výchově i v obsahu osvěty a propagace v oblasti ekologie.

KRAJINNÉ SLOŽKY A PRVKY V DĚTSKÝCH PRACÍCH

Jak je uvedeno výše, hodnotit dětské výtvarné a slovesné projevy kvantitativně technikou obsahové analýzy je jistě na první pohled žádoucí a svůdné. Při bližším zkoumání těchto dokumentů se však ukazuje, že výsledky mohou být klamné. Sociální rétorika, klima ve třídách při realizaci ankety, i grafické a slovesné vyjadřovací schopnosti dětí zde intervenují velmi silně a tak výsledky kvantitativní analýzy musíme chápat také jako součást jejich působení. Kvantitativní obsahová analýza vypovídá jenom málo o skutečném postoji dětí ke krajině, postoji, který skýtá naději, že by mohl být základem budoucího efektivního chování a celkové orientace společnosti vzhledem k přírodě.

¹⁰ Během práce s dětskými pracemi se nám vybavovala báseň z čítanek pro základní školu z 50. let: „Z komínů se kouří / slunce oči mhouří / mhuř si oči, mhuř / / kdyby se z nich nekouřilo, / bylo by nám hůř...“ jako obraz proměn v sociálním vědomí.

¹¹ Tento poznatek koresponduje se zjištěními Výzkumného ústavu pedagogického — srov. výše pozn. 7.

Přesto citujeme pro hrubou orientaci výsledky takového rozboru (viz tabulku 1).

Při hlubším kvalitativním studiu materiálu nacházíme některé skutečnosti, jež tato data zajímavým způsobem doplňují: louky jako krajinná složka zaujímají v představách dětí význačné místo. Najdeme je téměř na všech kresbách, figurují i ve slohových pracích. Výskyt luk není přitom v pracích závislý na místě, kde děti žijí. Stejně často o nich mluví a kreslí

Tab. 1. *Krajinné složky a prvky uvedené ve výtvarných a slovesných pracích dětí¹²*
(Uvádíme absolutní četnosti dvaceti nejfrekventovanějších analytických kategorií)

Kresby	Četnost	Slohové projevy	
louka	221	les	184
les	211	čerstvý vzduch	99
kopce, hory	160	zvířata	86
stromy ve volné krajině	125	kopce, hory	74
řeka, potok	82	řeka, potok	72
slunce	80	rybník, jezírko	54
polní cesta	79	stromy v krajině	52
rybník, jezírko	75	ptáci	43
osamělé domy	70	houby	40
ptáci	55	místo pro hry	39
pařezy	51	ticho	37
květiny	43	louka	28
houby	36	skály	31
pole	27	rostliny	27
zvířata	26	květiny	24
dům se zahradou	20	pole	22
skály	19	slunce	21
hrad, zřícenina	19	lesní plody	18
krmelec, krmítko	17	čistá, zdravotně nezávadná	
loďka	16	voda	18
		bydlení v domku na samotě	13

Celkem 269 kreseb

Celkem 269 písemných projevů

děti, jež v lučinaté krajině skutečně žijí (Struháreň), jako děti z Prušánek, krajiny, kde poslední větší luční porosty zmizely ještě před narozením našich respondentů, děti z Brna i děti z Kameniček, kde většina pověstně krásných luk byla rozorána před několika málo lety a v krajině jsou dnes jenom jejich malé zbytky.

Na kresbách nacházíme typické střídání tzv. lesostepních krajinných kombinací (louka – les, les – paseka, louka – solitérní stromy, keře), jejichž význam pro ekologickou rovnováhu v krajině i pro percepci z hlediska psychohygieny odborníci zdůrazňují.

Lesy, podle obsahové analýzy celkem nejfrekventovanější krajinné objekty, kreslí děti většinou smrkové. To zřejmě ukazuje zase mimo jiné na vliv kreslířských dovedností (dítě se od raného věku učí malovat stromček ve tvaru smrku). Zálību v jehličnatých lesích však – v rozporu

¹² Kozáková, L.: *Vztah dětí ke krajině ve výtvarných a slovesných projevech dětí městských a venkovských*. Diplomová práce FF UJEP, Brno 1981, s. 76.

s ekology — nacházíme také v ústních projevech. Děti poukazují hlavně na výskyt hub v jehličnatých lesích. I zde se však jedná patrně převážně o význam symbolický — představa lesa v našich podmínkách je už dána lesem smrkovým. Přesto však tu a tam mluví děti o lese listnatém. Potom svůj vkus přesvědčivě zdůvodňují: „Já mám nejradši břízový háj, protože je řídký, roste v něm pěkná tráva a prosvitne sem i slunko...“

V pracích nacházíme překvapivě vysoký výskyt skal jako žádoucích útvarů v krajině. Tuto analytickou záhadu pomohl vysvětlit jeden respondent jasně: „Dají se v nich dělat bunkry a skrýše.“

Konstatovali jsme vysokou odvozenost dětského přístupu ke krajině, závislost na percepci a reflexi celou společností. V mnoha kresbách i ve slovesných projevech se však prosazuje přece jenom ryze dětské vidění světa. Zorným úhlem dětí — zejména městských! — je to, čemu ne docela přesně říkáme romantika. Odtud zříceniny a staré hrady v kresbách, líčení dobrodružných nočních výprav ve slohových pracích.

Pro děti jsou v krajině žádoucí i jiné antropické prvky. Příznačná je například věta: „Nádraží v Blatnici se mi líbí, jsou tam hodní průvodčí a skoro nikdo tam nevysedá a nenasedá...“ Z dětské perspektivy se na tomto i jiných místech prosazuje krajinnými architekty hlásaná a ekology přiznaná skutečnost, že antropické i civilizační prvky nevelkého rozsahu citlivě zasazené do krajiny s ní po čase srůstají a dokonce ji ozvláštňují.

O to je zajímavější, že část dětí se zmiňuje jako o nežádoucích o chatách: „V této krajině se mi nelíbí. Okolo rybníka je strašně moc chat.“

Je třeba zdůraznit, že pro dítě má zvláštní význam krajinný detail. Na pozadí základní krajinné atmosféry, již si vlastně neuvědomuje a kterou percipuje spíše na základě sociálně proklamovaných hodnot (čistý vzduch, ticho, zeleň, les, hory), je to právě krajinný detail (skála, pařez, zvířata, posed, potok, rybník, houby), čím dítě v krajině žije a co se mu při vzpomínce na krajinu spontánně vybavuje.

MĚSTSKÉ A VENKOVSKÉ DĚTI

Vcelku vzato, představa ideální krajiny je u městských i venkovských dětí stejná. To, co bylo řečeno výše, platí přibližně pro obě skupiny. Při detailnějším pohledu však některé rozdíly přece jenom nacházíme.

U městských dětí je konkrétnější představa o krajině dána téměř výlučně rekreačními pobyty, a to převážně prázdninovými. Víkendové výlety zřejmě v tomto směru působí na děti méně (a je pravděpodobné, že děti jich absolvují jenom málo). Z hlediska vývoje vztahu dítěte k přírodě hraje mimořádně příznivou roli, vlastní-li rodiče nějaký takzvaný objekt druhého bydlení, nejčastěji chatu nebo chalupu.

V našem šetření téměř všechny děti, jejichž rodiče vlastní takový objekt, uvedly, že obrázek jejich ideální krajiny je z okolí jejich chaty nebo chalupy. Platí to bez výjimky pro děti majitelů chalup (chaty mohou být často lokalizovány např. v zahrádkářských či hustých chatových koloniích, kde svou funkci po této stránce dostatečně nesplňují). „Nejhezčí krajina, jakou jsem kdy viděla, je z okolí Klátovce, kde máme chalupu,“ zní typická věta dvanáctileté dívky z Brna.

Kromě možnosti druhého bydlení ve volné krajině určují představu městských dětí o krajině místa prázdninových pobytů v pionýrských táborech, u prarodičů a jiných příbuzných, na vzdálenějších rekreačních cestách s rodiči. Městské děti jsou v tomto ohledu podstatně mobilnější než děti venkovské. Mají často představu o vysokých horách i o mořích; zmiňují se o nich ve slohových pracích mimochodem, ale jako ideální krajinu je nevolí.

Městské děti často vyjadřují, aniž jsou na to vlastně přímo tázány, kritický názor na prostředí ve městě, v němž žijí. Zmiňují se o nedostatku parků a stromů. Zejména si stěžují na nedostatek místa na hraní: „Ve městě by měl být u každého domu pořádný dvůr.“ Někteří se dívají kriticky i na vlastní bydlení — stěžují si na „paneláky“, nelíbí se jim přítomnost aut ve městě.

U několika městských dětí jsme se setkali s typickou a snad i deformovanou představou o ideální krajině. Tyto děti jako ideální krajinu malují betonový bazén na koupališti, brněnskou přehradu, detail železnice s tunelem, tank v lese. Jedná se všeho všudy o osm dětí a příčiny tohoto posunu proti ostatním zkoumaným dětem nemusí být vůbec sociální povahy — mohou být povahy psychologické, výtvarně technické nebo dokonce náhodné. Příznačné však je, že žádné z těchto dětí není z rodiny, jež vlastní chatu nebo chalupu.

Za zvláštní pozornost stojí touha mnohých dětí přestěhovat se z města na venkov („Mnohem raději bych bydlel na venkově než ve městě. Ve městě se mi moc nelíbí, na vesnici je čistý vzduch a ne jako ve městě samý komín na komíně, i když to tam mají o něco obtížnější...“ — chlapec, 13 roků), jež je v příkrém rozporu s jednoznačnou spokojeností venkovských dětí se životem na vesnici.

V odpovědích venkovských dětí jsme ani v jediném případě nenašli chuť přestěhovat se do města.¹³ Spokojenost s životem na vesnici, její uvědomělá podoba jako ne zcela samozřejmé hodnoty, je zde pozoruhodná. „Za nic na světě bych nechtěla bydlet ve městě!“, „ve městě je nečistý vzduch, továrny, auta, nedají se tam zažít dobrodružství...“, „ve městě bych nechtěla bydlet, protože bych měla daleko do volné přírody a měla bych pocit úzkosti...“. Tyto zjištěné postoje plně korespondují s poznatky, které publikoval Pácl¹⁴ o potenciální migraci dospělého obyvatelstva i dětí.

Funkci prostoru pro dětské hry, fantazii, blízkosti domácímu hospodářství, zvířatům, plnil pochopitelně venkov vždy lépe než město. Překvapivé spíš je, jak dalece jsou si dnes venkovské děti této hodnoty vědomy, a potom, jak dalece vědí o jejím ohrožení.

¹³ Poznámku je třeba udělat o vlastním bydlení venkovských dětí, obecněji o bytových podmínkách na venkově vůbec. Děti téměř bez výjimky bydlí v novostavbě nebo v nově adaptovaném domě.

¹⁴ Pácl, P.: *Sociologické aspekty urbanizačních trendů v současné migraci* čs. obyvatelstva. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity G 26, 1982, s. 75—76. Autor se v práci mj. zabývá rozdílem mezi městem a venkovem v reflexi dětí. Dospívá k názoru, že důvody spokojenosti venkovských dětí s životem na vesnici a jejich nechutí k potenciálnímu stěhování do města tkví do značné míry v kvalitě životního prostředí na vesnici.

MĚNÍ SE VZTAH DĚTÍ KE KRAJINĚ PODLE KRAJINNÝCH TYPŮ BYDLIŠTĚ?

Výzkumný soubor byl záměrně konstruován tak, aby rozbor odpovědi umožnil odpověď na tuto otázku. Byly v něm zastoupeny děti z částí Brna různé ekologické kvality a z vesnic, ležících v různých krajinných typech. Charakterizovali jsme je výše.

Jak jsme se už také zmínili, díky sociálnímu vlivu, pod nímž se vztah dětí ke krajině do značné míry utváří, je imago krajiny silně jednotné. Brněnské podsoubory dětí z různých částí města se ve svém pojetí navzájem vůbec neliší. Rozdílly jsme našli u dětí žijících ve venkovských obcích v různých krajinných typech. Skupinu, která se výrazně odlišuje od ostatních, tvoří děti ze slovenské lokality Struhářeň, dále je možné mluvit o zvláštích v postojích dětí z Českomoravské vrchoviny (Kameničky, Sněžné). Skupinu třetí potom vytvářejí společně děti městské a děti z Prušánek.

Tato třetí skupina odvozuje svou představu o ideální krajině především a někdy výlučně z obecně platných společenských představ o žádoucí podobě krajiny, případně z víceméně vzdálených vzpomínek na prázdninové pobyty. Ve svých projevech prezentují děti spíše univerzální atributy krajiny. Ve výtvarných i slovesných pracích je patrná jakási vágnost představ — je zřejmé, že přenášejí do výtvarné nebo slovní podoby svou víceméně abstraktní představu. Výjimku v tomto ohledu tvoří děti z rodin, vlastních chalupu, případně chatu.

Všimněme si blíže dětí z Prušánek. Tyto děti žijí na venkově. Krajinné podmínky tam však nejsou zdaleka tak příznivé jako v ostatních sledovaných obcích. Prázdniny tráví (na rozdíl od dětí městských) většina dětí doma. Téměř všechny tráví doma víkendy (udávají, že se v té době dívají na televizi, v podstatně větším počtu případů než děti z jiných míst). Příznačné pro prušánecké děti je, že jejich nakreslená a popsaná představa ideální krajiny ani trochu neodpovídá krajině, v níž žijí. Například:

„Bohužel nemůžu si vzpomenout odkud pochází tahle krajina. Byli jsme tam na dovolené. Moc se mi tam líbilo. Večer jsme chodili do lesa abysme se trochu strašili. Bylo to moc prima. Také je tam menší zřícenina a hrádek. Večer je tam čerstvý vzduch. Poblíže jsme bývali v chatě. Je tam strašně hustý les...“ (dívka, 13 let, neupravený komentář ke kresbě).

Jenom jediná kresba z celého souboru (25 dětí) pocházela z okolí Prušánek. (Jednalo se o zcela netypický kout, který měl pro dítě patrně význam jako místo her; jak ze slovního doprovodu vyplývá, o nějakou nezoratelou rokli.)

Děti z Prušánek malovaly buď krajiny lokálně nespécifikované, nebo konkrétní snímky z horských a podhorských lesnatých oblastí s vodními toky (Valašsko, Buchlovské kopce, Tatry). Představa ideální krajiny je u těchto vesnických dětí spojena s místem mimo domov, místem, kam je třeba z venkovského bydliště odjet.

Dětem, žijícím v intenzivně zemědělsky obdělávané krajině, zůstává nadále výhoda, vyplývající pro děti z venkovského způsobu života v jakémsi mikrosvětě (zahradá, záhumenek, chov zvířat). Uvážíme-li však malou možnost jejich rekreačních pobytů a výletů, je jejich vazba na kvalitní

krajinu vlastně ještě podvázanější než u některých dětí městských (zejména dětí chalupářů a chatařů).

Děti z vysočinských obcí a zejména děti z oblasti Malé Fatry se potom ve vzoru krajinné percepcce zřetelně odlišují. Vnímají a prezentují především zcela konkrétní detaily,¹⁵ hovoří o čerstvých a konkrétních zážitcích z krajiny. Celkový krajinný rámec je pro ně spíš samozřejmostí, o němž se však často zmiňují v souvislosti s jeho ohrožením a dále rekreačním využitím lidí z měst.

Zdá se, že přítomnost rekreaantů z měst (týká se to v našem případě zejména Českomoravské vrchoviny) ovlivňuje proces percepcce krajiny a uvědomění jejich hodnot velmi vydatně.

Všimněme si závěrem vyhraněného projevu dětí ze školy ve Struhárni. Souvisí evidentně se šťastnou životní okolností jejich autorů, totiž s faktem, že děti vlastně v ideální krajině skutečně žijí.

Děti velmi málo uvádějí, že by o prázdninách pobývali mimo své bydliště. I v těchto případech se jedná spíše o krátkodobější návštěvy u ne-daleko žijících příbuzných – „prázdniny u tety“, „u starej mamy“.

Hory, lesy, atributy fatranské krajiny se objevují ve všech kresbách. Ve slohovém projevu však o nich (patrně jako o samozřejmých) děti mluví poměrně málo. Nacházíme zde charakteristické zdůrazňování krajinných detailů, autentických zážitků z přírody. Ve srovnání s dětmi z jiných lokalit se tyto děti velmi často zmiňují o zvířatech jako součásti krajiny. Také ovce zde nehrají roli pouhé krajinné stafáže.

Další zvláštnost, v jiných souborech se nevyskytující, je pohled na krajinu z hlediska ročních dob, jakési dynamické pochopení krajiny. Zejména podzim je řadou dětí akcentován jako zvlášť krásná doba roku.

Na vliv obecného společenského přístupu ke krajině ukazují slovní projevy, jež téměř všechny obsahují zmínku o ochraně přírody. Jak to platí i pro ostatní děti, je hlavní zlo spatřováno v lokálním znečištění přírody. Na rozdíl od dětí, žijících v méně přírodních lokalitách, znají žáci ve Struhárni jako nepřitele lesa ještě pytláka – postavu, o níž mají třeba městské děti představu nanejvýš literární.

Uveďme na závěr několik úryvků ze slohových prací. (Upravili jsme v nich pouze základní pravopisné chyby. Tam, kde jsme soudili, že odchylka od gramatické normy může ukazovat na vliv dialektu nebo může být nositelem významového sdělení, ponechali jsme text bez úpravy.) Projev dětí z Kysuc se vyznačuje neobratnou stylistikou. Vzniká patrně rozparem mezi dialektem, který se používá v běžném životě doma, a spisovným jazykem, jemuž se děti učí teprve ve škole. Charakteristický je nesprávný slovosled, chybný pravopis, vynechávání spojek a čárek a celková topornost jazyka ve spisovném písemném vyjadřování.¹⁶

Na druhé straně slovesné projevy vynikají přesností, konkrétností a konečností i poetičností vidění světa přírody. Identifikace s přírodou a krajinou je u dětí od Terchové mimořádně silná a emocionální.

¹⁵ Místní původ některých kreseb lze dokonce docela dobře identifikovat. V některých je např. možno nalézt nezaměnitelnou charakteristickou krajinu kolem Kameneček s typickou rozptýlenou vysočinskou zástavbou.

¹⁶ Jazyková stránka textů byla konzultována s J. Bartákovou, pracovnící katedry českého jazyka FF UJEP, která se zabývá moderní slovenštinou.

Z uvedených citátů plasticky vystupuje realita a specifikum dětství, prožívaného v kvalitním krajinném prostředí. Zejména, uvědomíme-li si na jejich pozadí způsob života dětí městských.

Chlapec, 12 let: „V přírodě sa mi páči srny, jelene a všeličo iné. Chodím tam aj preto, keď idem po lese, tak vidím všeliaké zvieratá, ako sa pasú. Je tam čerstvý vzduch. Niekedy si idem pobehať aj s bratom. Niekedy si zoberiem aj psov.“

Dievka, 11 let: „Cez letné prázdniny sme chodili s kamaratkou do lesa. Najviac sa mi tam páčilo, pásavali sa tam ovce. Žilo tam niekoľko zvieratok. Keď sme išli, vždy sme uvideli zajčisko, srnku. Pri lese bývali tam čučoriedky. Vždy sme ich obierali, keď sme pásavali ovce. Na lúke sme hrali futbal, vybíjanu. Najviac sa mi páčilo tiekol cez tento les potôčik. Keď začalo pršať, vždy bola travička pokryta vodou. Bývali tam ihličnaté stromy. Tak som zažila prázdniny...“

Chlapec, 11 let: „V prírodě je veľmi dobre a veselo... Keď som išiel cez poľný chodník, videl som lišku, ako niesla vtáča pinku...“

Z našich poznatkov vyplývá, že vzťah dětí staršieho veku ke krajine je v dnešnej dobe prekvapivo silný, často doprovázený negativním postojem k civilizačním zásahům. Práce tak pomáhá vysvětlit některá konstatování o sociologických aspektech trendů v současné migraci.

V motivaci postojů dětí ke krajine převažuje stránka emocionální. Kořeny vidíme především v mimoškolním ovlivnění masmedií, televizi, knihami, časopisy a v celospolečenském názorovém klimatu.

Pomineme-li děti, jež se věnují přírodě jako zájmové činnosti, je racionální stránka vztahu ke krajine, založená na konkrétních ekologických vědomostech, rozvinuta jenom málo. Škola zde, navzdory podrobně zpracované metodice výchovy k ochraně a tvorbě životního prostředí, ovlivňuje postoje dětí v malé míře.

Soudíme však, že pro utváření pozitivních vztahů k přírodě je u dětí prvořadá právě složka emocionální. Dětství je obdobím, kdy se vytváří emocionálnost člověka – v pozdějším věku lze v tomto ohledu sotva něco dodat.¹⁷

Zatímco u dospělé populace jsme konstatovali vysokou variabilitu vztahu ke krajine podle velikosti bydliště, zaměstnání, vzdělání a částečně i podle pohlaví,¹⁸ vztah dětí ke krajine je ve svém základu pozoruhodně jednotný. Je to pravděpodobně dáno tím, že dnešní děti vyrůstají v době, kdy příroda zaujala v hodnotové orientaci společnosti pevné místo. Přesto se zdá, že děti, žijící v běžném kontaktu s přírodou (ať už díky místu svého bydliště, či díky rekreačním možnostem) mají k ní silnější a jasněji formulovaný vztah, než děti žijící trvale ve městě nebo v krajine ekologicky a esteticky méně kvalitní.

¹⁷ Můžeme-li na tomto místě vyslovit hypotézu z oblasti psychologie, domníváme se, že úroveň citového a estetického vztahu k přírodě souvisí výrazně s rozvinutím těchto složek osobnosti vůbec.

¹⁸ Viz např. Nechutová, H.: *Vztah obyvatel ČSSR k přírodnímu životnímu prostředí*. Životné prostredie, 1973, č. 1, s. 46–49.

V tom se děti liší podstatně od dospělých. U dospělých platí naopak, že pozitivní vztah ke krajině stoupá s velikostí bydliště.¹⁹

Vysvětlení je třeba hledat právě v názorovém klimatu, jímž jsou dnes i venkovské děti obklopeny. Venkovské děti si uvědomují, že krajina, v níž žijí, není samozřejmostí, že se mluví, píše o jejím ohrožení. A hlavně, že děti ve městě žijí docela jinak a méně lákavě. Děti na vesnicích vidí městské děti chalupářů, kteří na sobotu a neděli vyhledávají jejich bydliště a nerady z něho odjíždějí. Venkovské děti prožívají osobně to (mluvíme stále o venkově krajině hodnotném), co je společností pokládáno za vysokou hodnotu. Odtud jejich vědomí ceny krajiny, odtud silná percepce krajinných prvků a odtud kladný vztah ke krajině vůbec.

Otcové, matky a prarodiče dnešních vesnických dětí vyrůstali po této stránce v docela jiné situaci. Krajina, jež je obklopovala, byla pro ně dokonale samozřejmostí a nebyla společností nijak zvlášť hodnocena.

V tom můžeme spatřovat nejen klíč pro pochopení rozdílů postojů dospělých a dětí ke krajině, ale též zdroj jistého optimismu vzhledem k postojům dospělých občanů k přírodě v budoucnu.

L I T E R A T U R A

- Adamec, Č., Pávková, E., Hanušková, H.: *Postoje české veřejnosti k ochraně životního prostředí* (Závěrečná zpráva o řešení výzkumného úkolu). Ústav pro výzkum kultury, Praha 1975.
- Kozáková, L.: *Vztah ke krajině ve výtvarných a slovesných projevech dětí městských a venkovských*. Diplomová práce FF UJEP, Brno 1981.
- Kvasničková, D.: *Systém výchovy k péči o životní prostředí*. In: *Člověk a biosféra — mezioborový problém*. Čs. národní komitét pro mezivládní program UNESCO Člověk a biosféra, Praha, květen 1981.
- Librová, H.: *Relationships of the Local Population to the Landscape in the Area of Kameničky*. In: *Progress Report on MAB Project No 91: Function of Grasslands in Spring region — Kameničky Project*. Brno 1979.
- Librová, H.: *Zemědělec a jeho krajina*. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, G 22/23, 1978/79.
- Nechutová, H.: *Vztah obyvatel ČSSR k přírodnímu životnímu prostředí*. Životné prostredie, 1973, č. 1.
- Pácl, P.: *Sociologické aspekty urbanizačních trendů v současné migraci čs. obyvatelstva*. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, G 26, 1982.
- Míchal, I.: *Není smilování pro strom v poli?* Vesmír, 1976, č. 10.
- Programme on Man and the Biosphere*. Expert Panel on Project 13, Paris 1973.
- Přadková, S.: *Mění se hodnotová orientace naší mládeže?* In: *Socialistický způsob života jako sociální realita* (pracovní texty symposia). Katedra M-L sociologie FF UJEP, Brno 1982.
- Šilin, K. I.: *Ekologičeskaja kultura. O puťach vychoda iz ekologičeskogo krizisa. Idějno-těoretičeskije problemy naučno-těchničeskogo progressa*. Matérialy Vsesojuznoj naučnoj konferencii AN SSSR, Uralskij naučnyj centr 1978. Cit. podle Sociologie města a bydlení (informační zprávy Výzkumného ústavu výstavby a architektury), Praha 1980.
- Výchova k péči o životní prostředí*. Metodické pokyny. Rada pro životní prostředí při vládě ČSR, Praha 1975.

¹⁹ Librová, H.: *Zemědělec a jeho krajina*. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, G 22/23, 1978/79.

Whyte, V. T.: *Guidelines for Field Studies in Environmental Perception*. MAB Technical Notes 5, UNESCO, Paris 1977.

Žižková, L.: *Jak bych chtěl bydlet*. Informační publikace Rady pro životní prostředí při vládě ČSR, Praha 1979.

DIE GEGEND IN DER SOZIALEN PERZEPTION DER KINDER

Es wurde eine qualitative Analyse des Inhalts der Kinderzeichnungen und -aufsätze durchgeführt, die eine ideale Landschaft darstellen sollten. Die Untersuchung betraf 11–13jährige Kinder aus verschiedenen Brnoer Stadtteilen und aus dörflichen Lokalitäten unterschiedlichen ökologischen und ästhetischen Wertes der Gegend.

Die Beziehung der Kinder zur Gegend ist heutzutage überraschend stark, oft begleitet mit einer negativen Einstellung zu Zivilisationseingriffen. In der Motivation der Kinder überwiegt die emotionale Seite. Die Wurzeln sehen wir vor allem im Einfluß außerhalb der Schule durch Massenmedien, Fernsehen, Bücher, Zeitungen und im gesamtgesellschaftlichen Meinungsklima. Die rationale Seite der Beziehung zur Gegend, die auf dem System der konkreten ökologischen Kenntnisse beruht, ist bei Kindern nur wenig entwickelt trotz einer gründlich ausgearbeiteten Methodik der Schulerziehung zum Schutz und zur Gestaltung des Lebensmilieus.

Während bei erwachsener Population eine hohe Variabilität der Beziehung zur Gegend existiert je nach der Größe des Wohnortes, nach dem Beruf, der Ausbildung und auch nach dem Geschlecht, ist das Verhältnis der Kinder zur Gegend und Natur im Grunde bemerkenswert einheitlich. Eine gewisse Rolle spielt hier nur der Landschaftstyp des Wohnortes — die im Kontakt mit der Natur lebenden Kinder haben zu ihr stärkere und klarer formulierte Beziehung.

Darin unterscheiden sich die Kinder wesentlich von Erwachsenen. Bei diesen gilt umgekehrt, daß das positive Verhältnis zur Gegend mit der Größe des Wohnortes steigt.

Die Erklärung muß man im Meinungsklima suchen, von dem die Kinder in der Stadt und auch auf dem Lande heute umgeben sind. Die dörflichen Kinder erleben persönlich das, was die Gesellschaft für einen hohen Wert hält.